

A MAGYAR VICC ÉS HATÁRVIDÉKE

1. Bevezető

A magyar humor a XX. században jelentős változáson esett át. A XX. század elejére kialakult a nagyvárosi, polgári életforma és kultúra, de a század közepéig, – az elzártabb területeken egészen a század végéig – az országban és a magyar nyelvterületen együtt élt a vidéki kultúra és a folklór hagyományával. A népi és urbánus kettősség az egész múlt században meghatározó vonása a magyar kultúrának, ezért felvetődik a kérdés: vajon több mint egy évszázad elteltével vannak-e még alapvető különbségek a kétféle humor gondolkodásmódjában, tematikájában. A tanulmányban nagy gyűjtemények anyagának vizsgálata alapján összevetjük a népi és az urbánus humor nagy témaköreit, majd internetes forrásokban megvizsgáljuk a főbb vicckategóriák népszerűségét. Ezt követi a kortárs magyar vicckészlet főbb témakörök szerinti rövid bemutatása.

1.1. Kis vicctörténet

A vicceket Európa nyugati országaiban évszázadokkal korábban kezdték gyűjteni és tanulmányozni, a megkésett hazai polgárosodásnak jó mutatója, hogy a városi folklór műfajai csak a XIX. század utolsó évtizedeiben jelennek meg. A Pest, Buda és Óbuda egyesítésével kialakult nagyváros, Budapest a századfordulóra a kontinens tizedik legnagyobb városa, de csak minden harmadik lakosa született Pesten vagy Budán. A lakosság kétharmadát adó bevándorlók az Osztrák-Magyar Monarchiából és a szomszédos országokból is érkeztek, nagy nyelvi, kulturális, etnikai és szociális tarkaságban. A betelepülők gyökértelensége nyitottá tette a várost a különböző hatások befogadására, és mivel a vicc egyik jellemzője, hogy a *másságot* neveti ki (Heller 2002), ebben a kavargó különbözőségben bőséges alapanyagot talált a *pesti vicc*. Más európai nagyvárosokkal összehasonlítva a pesti polgár sokáig vidékies maradt, mivel a beköltözők jó része vidékről származott. Az új városlakók nem annyira a faluról hozott folklórelemek, sokkal inkább a szájhagyomány mint életforma révén erősítették a vicc folklórjellegét.

A századforduló Budapestjén 570 kávéház működött a 600 000 lakosú városban. A kávéház életforma volt, itt született meg egy új társadalmi réteg, a nagyvárosi értelmiség, és ez volt a pesti humor egyik legfőbb születési és élőhelye. A tömegkultúra terméke, a vicc nagy felvevőpiacra talált a békeévek nagyvárosának szórakozó forgatógatójában.

1.2. A vicc és határvidéke: műfaji kérdések

A vicc az urbánus folklór műfaja, rövid, csattanós, erősen dramatikus. A polgársághoz kötődik, a nagyvárosi életforma élettempójához, alkalmihoz igazodik. Főleg egy-egy – foglalkozás, származás, nem, életkor, társadalmi helyzet által körülírt – társadalmi csoportot tesz nevetség tárgyává.

Előzményei és kortársai a népi humor, a feudális berendezkedésű vidék műfajai: anekdota, adoma, tréfás népi történetek. Ezek kisebb, konkrétan körülhatárolt, lokális csoportra vonatkoznak, gyakoriak a hitelesítő elemek. Az anekdota a felsőbb társadalmi rétegek körében népszerű, a magyar nemesség életformájában még a XIX. század végén is a leggyakoribb szórakozási formát jelentette. Az adoma és egyéb tréfás történetek a parasztságra jellemző műfajok. Az adoma a Magyar Néprajzi Lexikon (Szemerényi 1977: 32) meghatározása szerint rövid, csattanós, vidám hangvételű prózai epikus műfaj, szereplői nem konkrét történeti alakok, hanem egy típus elvont képviselői. Tréfás fordulatokban gazdag, könnyed stílusú, gyakran él az ironia és a gúny eszközeivel.

A mesemondás, történetmesélés közösségi alkalmi (közös munkavégzés, falusi ünnepek) a hagyományos paraszti életforma eltűnésével – Magyarországon a mezőgazdaság ötvenes évekbeli erőszakos kollektivizálásának következtében – lassan végképp elveszítették életerüket. A paraszti életforma gyökeres átalakulása azonban nem egyik percről a másikra, hanem fokozatosan zajlott. A kollektivizálást követően új mesemondási alkalmak születtek, ami lényeges műfaji átalakulással is járt: a hosszú, epikus jól kidolgozott, régi tündérmeséket felváltották a rövidebb, pergőbb tréfás történetek (Vő 1962: 1108). Rövidebb időt vesznek igénybe, és kevesebb közös háttérismeretre támaszkodnak, ezért nemcsak a hagyományosan zárt falusi közösségekben, hanem a heterogén városi csoportban is működnek.

A népi fantasztikum felől a reális szférához történő közeledés átmeneti műfajokat hozott létre, melyek közös eleme a humor. Egy részük hosszabb, epikusabb jellegű, mint a hazugságmesék, a falucsúfoló történetek, a történeti témájú anekdoták, míg mások tömör, inkább dramatizált, csattanóra épülő szerkezetűek, mint az adomák vagy éppen a vicc. A népi adoma sok szálon kapcsolódik a folklór hagyományosabb műfajaihoz, formai elemekben és motívumkincsében egyaránt (Magyar 2009: 25–28).

A népi tréfás történetek csokra szervesen illeszkedik tehát a magyar folklór egyéb műfajaihoz. A vicc ezzel szemben alapvetően a városi polgárság, az értelmiség műfaja; nem egy lokálisan és kulturálisan homogén közösséghez kötődik, hanem etnikailag, kulturálisan, nyelvtileg, szociálisan sokszínű és állandóan változó közegeben keletkezik, ezért a vicckészlet erősen nemzetközi jellegű.

2. A magyar népi és városi humor

2.1. A viccek és a tréfás népi elbeszélések tartalmi összevetése

A következőkben összevetjük két, a XX. század fordulóján készült gyűjtemény anyagát elsősorban tematikai szempontból. Egyrészről Köves József 1999-ben megjelent *A legnagyobb vicckönyv* című, 10000 viccet tartalmazó művére támaszkodunk, Magyar Zoltán *Szilágysági dekameron* című tréfás népi elbeszélésgyűjteménye a hasonlítás másik tagja, amely a szerző saját gyűjtésű tréfás népi elbeszéléseit tartalmazza.

TÉMA/SZEREPLŐ	VICC	TRÉFÁS NÉPI TÖRTÉNETEK
Hősök	cigány székely zsidó	cigány székely zsidó
Kicsúfoltak	skót	falucsúfolók (<i>rátótiádák</i>)
Bolondok	idegbeteg pszichiáter ápoló	kelekótya
Foglalkozás	orvos vendéglős rendőr	pap katona finác rendőr/csendőr
Veleszületett butaság, tudatlanság	rendőr arisztokrata	falucsúfolók (<i>rátótiádák</i>)
Italosság	részeg	boradomák
Családi státuszviccek	Móricka iskolások házasság anyós	gyerekkori történetek diákok pajzán adomák
Szexualitás	erotikus és disznóviccek	pajzán adomák
Abszurd, fikció	abszurdviccek	hazugságmesék
Történelmi események, híres emberek	politikai viccek anekdoták	történelmi adomák

1. számú táblázat. Tipikus vicctémák, viccalakok

Az 1. számú áttekintő táblázatból kitűnik, hogy a nagy témakörök, amelyekbe az anyagot rendezték, lényegileg megfeleltethetők egymással,¹ a tipikus vicctémák és tipikus alakok alapvető hasonlóságot mutatnak.

3. A kortárs magyar vicckészlet rövid bemutatása főbb témakörök szerint

Megvizsgáltuk az egyik legnagyobb internetes gyűjtemény anyaga (vicclap.hu) alapján a különböző vicckategóriák népszerűségét. A következő táblázat kategóriánként, csökkenő sorrendben mutatja a viccek gyakoriságát:

¹ Többféle szempontú osztályozás létezik, a folklórgyűjtemények tematikai egységei sokszor mégis megegyeznek. Mi itt az élethelyzetek, emberi tulajdonságok, valamint a nevesített szereplők vagy csoportok szerinti kategorizálást találtuk leginkább használhatónak. Természetesen, mint minden gyűjteményben, itt is vannak besorolhatatlan „egyéb esetek”, ezekkel most nem foglalkozunk.